

Dějiny Brna I. Od pravěku k ranému středověku, red. Rudolf Procházka, Brno 2011, ss. 734.

W tradycyjnych monografiach miast i całych regionów pradziejom oraz najstarszej historii tych miejsc, znanej bardziej ze źródeł materialnych niż pisanych, poświęca się zazwyczaj jeden rozdział, sumując w ten sposób tysiące lat istnienia osadnictwa w danym miejscu (np. *Dzieje Gdańska* 1994, s. 9-29; *Dzieje Gniezna*, s. 10-115; *Dzieje Krakowa*, s. 9-62; *Dzieje Poznania*, s. 40-71; *Głogów*, s. 18-72; *Strzegom*, s. 20-41). Dane archeologiczne często traktowane są przy tym raczej jako przysłowiowy „kwiatek do kożucha” niż jako ważny element analizy historycznej.

Z tego schematu wyłamuje się przygotowany niedawno pierwszy, z planowanych siedmiu, tom historii Brna. Tom ten poświęcony jest bowiem najstarszym dziejom miasta, opracowanym prawie wyłącznie na podstawie analizy źródeł archeologicznych. Pierwsze rozdziały dotyczą środowiska geograficznego Brna i historii badań archeologicznych tego terenu. Kolejne partie tekstu poświęcone są już poszczególnym okresom zasiedlenia terenu przyszłego miasta Brna, od starszej epoki kamienia po wczesne średniowiecze włącznie. Poniżej przedstawione zostaną refleksje do-

tyczące głównie najmłodszych dziejów mikroregionu brneńskiego zawartych w tekście, czyli okresu trwającego od VI do końca XII - początków XIII w.

Dla poznania początków Brna kluczowa jest właśnie część książki dotycząca wczesnego średniowiecza, opracowana przez Rudolfa Procházkę, Martina Wihodę i Danę Zapletalovą. Rozpoczyna się ona rozdziałem dotyczącym przybycia Słowian na tereny Moraw. Dla badaczy polskich, w znacznej mierze przychylnych się do poglądu, iż korzeni słowiańskich należy szukać raczej na terenie dzisiejszej Ukrainy (Godłowski 2000, 107-166; Parczewski 2005), dość kontrowersyjne może się wydać stwierdzenie, iż kolebką Słowian były tereny między Wisłą a Dnieprem, choć dalej Autorzy wzmiankują, że w nowszych ujęciach to obszar górnego i środkowego dorzecza Dniepru uznawany jest za macierzysty dla tego ludu.

Kolejny rozdział obejmuje czas istnienia państwa wielkomorawskiego (*Období Velké Moravy*). W pierwszej jego części Autorzy przedstawiają dzieje Wielkiej Morawy. Z pozoru wywód prowadzony jest w sposób tradycyjny, gdyż opisana jest historia

powstania, rozwoju i upadku państwa wielkomorawskiego, z charakterystyką jego głównych centrów, a także struktury społecznej. Nie jest to jednak tylko tło dla przedstawienia sytuacji osadniczej na terenie samego Brna, ale okazja do zaprezentowania nowych wyników badań oraz mniej popularnych hipotez dotyczących historii Wielkich Moraw. Mocno podkreślona jest choćby rola szlaków handlowych w rozwoju tego tworu politycznego. W odróżnieniu od klasycznych koncepcji, przypisujących upadek Wielkich Moraw przede wszystkim najazdowi Madziarów, pojawia się tutaj sugestia, że to osłabienie handlu międzynarodowego przyczyniło się w dużej mierze do kryzysu państwa Mojmirowiców w początkach X w., zaś Węgrzy mieliby tylko przypieczętować jego los.

W tok narracji bardzo zgrabnie wplecione są też dane dotyczące nowych datowań ośrodków zlokalizowanych na południu Moraw. Autorzy przytaczają uzyskane niedawno wyniki badań dendrochronologicznych z Břeclavi-Pohanska i ze Znojma, wskazujące na budowę wału tych grodów dopiero w ostatnich dekadach IX w. (Procházka 2009, 126-128, 254; Dresler et al. 2010). W odróżnieniu od opracowań, w których główne centra Wielkich Moraw datowane są ogólnie na okres wielkomorawski, w tekście Rudolfa Procházky, Martina Wihody i Dany Zapletalovej wyróżnione są dwie fazy powstania grodów – pierwsza, przypadająca prawdopodobnie jeszcze na VIII w., oraz druga, związana zapewne dopiero z czasami Świętopelka I.

Szczegółowo przedstawione jest osadnictwo z doby wielkomorawskiej na terenie samego Brna. Autorzy uwzględniają tu zarówno stanowiska o charakterze osadniczym, jak i cmentarzyska oraz, w miarę możliwości, prezentują znaleziska z nich pochodzące. Po przeczytaniu tego dość drobiazgowego opisu sytuacji osadniczej w całym mikroregionie można jednak czuć pewien niedosyt, gdyż we fragmencie tym zabrakło oceny pewnych zjawisk. Pojawia się tylko sugestia, że gród w Starých zámkach, chociaż najważniejszy na tym terenie, odbiegał swoją rangą od głównych centrów państwa wielkomorawskiego (np. Mikulčice, Uherské Hradiště- Staré Město, Břeclav-Pohansko).

Autorzy w umiejętny sposób spajają też dzieje grodu w Starých zámkach u Lišně z historią regionu po upadku Wielkich Moraw (rozdział *Po pádu Velké Moravy*). Ślady zniszczenia tego założenia obronnego oraz obecność kojarzonych z nomadami charakterystycznych grotów strzał łuku z trzpieniem zamiast tulejki łączone są z najazdem Węgrów. Gród, choć pomniejszony, został jednak odbudowany w X w., a jego

dalšia egzystencja potwierdza znaną już z wcześniejszych prac (Měřínský 1986) i podbudowaną ostatnio badaniami innych stanowisk koncepcję, mówiącą, że po upadku Wielkiej Morawy niektóre z głównych centrów osadniczych (Mikulčice, Břeclav-Pohansko) przetrwały i funkcjonowały nadal w toku X w.

Proces formowania się przyszłego miasta od XI aż do początków XIII w. zawarty jest w rozdziale *Poslední staletí raného středověku – na prohu nové společnosti*. Podobnie jak w poprzednich fragmentach narysowana jest tu historia regionu z wyszczególnieniem roli samego Brna. Bardzo dużo miejsca poświęcono sytuacji osadniczej z XI - początków XIII w. Mimo iż studia nad tym tematem były już przedmiotem kilku opracowań (Hruby 1961, Procházka 2000; Zapletalová 2006, 2009), dotychczas skupiano się raczej na wybranych częściach wczesnośredniowiecznej aglomeracji osadniczej, w monografii Brna zaprezentowano natomiast wszystkie znane stanowiska z tego terenu. Autorzy nie ograniczają się jednak tylko do wyliczenia znalezisk datowanych na ten okres, ale badania osadnictwa służą im jako źródłowa ilustracja rozwoju miasta. Analizując poszczególne strefy zasiedlenia wczesnośredniowiecznego, jasno wykazują oni, że najstarsze centrum Brna znajdowało się na terenie Starego Brna, na północ od rzeki Svratki, między dzisiejszymi ulicami Křížová a Václavská, gdzie odkryto pozostałości intensywnego osadnictwa z XI w. oraz ślady konstrukcji obronnych. Zasięg terenu umocnionego został dość dokładnie opisany przez Autorów, a w publikacji znajduje się mapa z zaznaczonymi znaleziskami z XI-XII w. i fragmentami namierzonych wałów, brakuje jednak trochę, przynajmniej wstępnej, rekonstrukcji grodu. Być może stan badań nie uprawnia jeszcze do jej stworzenia.

Badacze weryfikują też inne koncepcje mówiące o lokalizacji pierwotnego, XI-wiecznego, centrum protomiejskiego na wzgórzu Petrov, na wzgórzu zamkowym Špilberk lub w pobliżu dzisiejszego rynku (przeгляд tych koncepcji patrz Procházka 2000, 41-44; Zapletalová 2006, 759-761). W książce teorie te nie są jednak przedstawione, zaś Czytelnik niezaznajomiony z historią Brna musi się ich raczej domyślać. Wzgórze Petrov, na którym znajduje się gotycka katedra pod wezwaniem św. Piotra i Pawła, stanowiące wyraźną dominantę w krajobrazie miasta, wydaje się być miejscem naturalnie związanym z początkami Brna. Autorzy *Dějiny Brna* wykazują jednak, że osadnictwo wczesnośredniowieczne w tym miejscu datować można dopiero na około poł. XII w., czyli czasy, kiedy wzniesiona zostaje starsza, romańska bryła ko-

ścioła św. Piotra i Pawła, zaś wzgórze jako miejsce skaliste nie było dogodnym punktem osadniczym. W literaturze pojawiały się również sugestie, że gród wymieniony w XI-wiecznych źródłach pisanych należałoby lokować w obrębie obecnego, ścisłego centrum Brna, na północ i na wschód od wzgórza Petrov (Hrubý 1961, 143). Jednak według aktualnego stanu badań przedstawionego w *Dějích Brna* wynika, iż teren ten zasiedlony został dość późno, bo dopiero w toku XII w. Znaleźiska z tej części miasta zdają się też wskazywać na charakter produkcyjny osady (żuźle, tygle, piece chlebowe i inne). Ponieważ jak dotąd nie stwierdzono wczesnośredniowiecznych śladów osadniczych na wzgórzu zamkowym Špilberk, Rudolf Procházka, Martin Wihoda i Dana Zapletalová zupełnie wyłączają to miejsce ze swoich rozważań, choć warto byłoby poświęcić temu zagadnieniu choć kilka zdań. Ogromną zasługą Autorów jest natomiast poparcie swoich wywodów dogłębną analizą materiałów archeologicznych i weryfikacja starszych koncepcji w oparciu o te źródła.

Mocną stroną pracy jest też z pewnością część dotycząca kultury materialnej. O dużej wartości źródłoznawczej pracy decyduje skrupulatna charakterystyka zabytków z poszczególnych okresów (VI-VII w., VIII- pocz. IX w., IX w., X w., XI-XII w.). Nie jest to przy tym prezentacja tylko i wyłącznie wybranych przedmiotów, uznanych za charakterystyczne, ale, w miarę możliwości, publikacja całych zespołów. Należy podkreślić, że znaczna ich część została opracowana w oparciu o źródła archiwalne i opublikowana po raz pierwszy lub w przypadku rycin przedstawiona czasem w nowej szacie graficznej (zespoły ze stanowisk Starý Lískovec, Lišeň-Stare zámky, Holásky-Krumlova pískovna, Komárov, Staré Brno, Město Brno; ryc. 177, 180-188, 191-198, 209-212, 216, 217, 223, 225, 229, 231. 232, 235-238). Dotyczy to także stanowisk już publikowanych, jak choćby grodu Lišeň-Stare zámky, znanego z artykułów Čenka Staňi (np. Staňa 1960). W *Dějích Brna* przedstawiono jednak nowe materiały stanowiące wyznaczniki dla chronologii Moraw. Należą do nich brązy awarskie i ostrogi haczykowate z horyzontu przedwielkomorawskiego, a także zespoły X-wieczne dobrze datowane monetą Bolesława II (972-999). Monografia jest zatem starannie opracowana nie tylko pod względem prezentacji tła historycznego i sytuacji osadniczej na terenie Brna, ale stanowi również doskonale kompendium wiedzy na temat kultury materialnej mikroregionu brneńskiego czy wręcz całych Moraw.

Po części zasadniczej tekstu znajdują się krótkie streszczenia w języku angielskim i niemieckim oraz tabela z periodyzacją dziejów południowych Moraw. W partii końcowej Czytelnik znajdzie obszerny katalog stanowisk z obszaru miasta Brna, indeks osób i nazw geograficznych, a także dodatek w postaci barwnych zdjęć zabytków, stanowisk archeologicznych oraz map Brna ze stanowiskami należącymi do poszczególnych faz osadniczych. Na uwagę zasługuje bardzo obszerny, bo liczący ponad 60 stron, wykaz cytowanej literatury obejmujący zarówno prace ogłoszone drukiem, jak i źródła historyczne oraz niepublikowane sprawozdania z badań archeologicznych. Niezbyt fortunny jest jednak układ przypisów w tekście. Przypisy na danej stronie odsyłają bowiem Czytelnika do odnośników na końcu rozdziału. Tam jednak nie znajdziemy pełnego zapisu bibliograficznego, a jedynie odnośnik do spisu cytowanej literatury, umieszczonego w końcowej partii książki. Taki układ tekstu jest bardziej przejrzysty dla zwykłego Czytelnika, utrudnia jednak jego studiowanie naukowcom.

Dzięki przystępnej formie, logicznemu układowi pracy, ciekawej szacie ilustracyjnej, a przy tym bogatej treści twórcom pierwszego tomu *Dějích Brna* udało się stworzyć książkę przystępną zarówno dla profesjonalistów, jak i dla laików. Publikacja ta jest przy tym kompletnym i bardzo aktualnym kompendium wiedzy nie tylko o samym Brnie, ale także w dużej mierze o terenie Moraw. Wydanie książki dowodzi, jak owocna może być współpraca naukowców różnych dziedzin (archeologów, historyków, geologów). Dzięki wprowadzeniu do szerszego obiegu nowych koncepcji i ustaleń, głównie dotyczących początków miasta Brna, książka ukazuje również ogromną (a często niedocenianą przez samych archeologów!) rolę archeologii w rekonstrukcji dziejów. *Dějiny Brna* mogą zatem (i powinny) służyć jako wzór podobnych opracowań, przygotowywanych zarówno dla innych miast, jak i dla całych regionów.

Aleksandra Pankiewicz

BIBLIOGRAFIA

- Dresler P., Humlová B., Macháček J., Rybníček M., Škojec J., Vrbová-Dvorská J. 2010. Dendrochronologické datování raně středověké aglomerace v Pohansku na Břeclavi. (W:) Z. Měřínský (red.), *Zaměřeno na středověk: Zdeňkovi Měřínskému k 60. narozeninám*. Brno, 112-128.

- Dzieje Gdańska*. E. Cieślak, C. Biernat, Gdańsk 1994.
- Dzieje Gniezna*. J. Topolski (red.). Warszawa 1965.
- Dzieje Krakowa. Kraków do schyłku wieków średnich*. J. Wyrozumski. Kraków 1992.
- Dzieje Poznania. Do roku 1793*. J. Topolski (red.), Warszawa-Poznań 1988.
- Głogów. Zarys monografii miasta*. K. Matwijowski (red.). Wrocław-Głogów 1994.
- Godłowski K. 2000. Z badań nad rozprzestrzenieniem się Słowian w V-VII w. (W:) tenże, *Pierwotne siedziby Słowian. Wybór pism*. M. Parczewski (red.). Kraków, 107-166.
- Hrubý V. 1961. Staroslovanské Brno. (W:) *Brno v minulosti a dnes. Sborník příspěvků k dějinám a vystavbě Brna*. Brno, 130-148.
- Měřínský Z. 1986. Morava v 10. století ve světle archeologických nálezů. *Památky archeologické* 77, 18-80.
- Parczewski M. 2005. Podstawy lokalizacji pierwotnych siedzib Słowian. (W:) P. Kaczanowski, M. Parczewski (red.), *Archeologia o początkach Słowian*. Kraków, 75-78.
- Procházka R. 2000. Zrod středověkého města na příkladu Brna (k otázce odrazu společenské změny v archeologických pramenech). (W:) M. Ježek, J. Klápště (red.), *Brno a jeho region. Mediaevalia archeologica* 2, Praha-Brno, 7-158.
- Procházka R. 2009. *Vývoj opevňovací techniky na Moravě a v českém Slezsku v raném středověku*, Brno.
- Staňa Č. 1960. Slovanské obytné objekty na hradišti Staré Zámky u Líšně. *Památky archeologické* 51, 240-293.
- Strzegom. Zarys monografii miasta i regionu*. K. Matwijowski (red.). Wrocław-Strzegom 1998.
- Zapletalová D. 2006. Staré Brno a brněnská předlokační aglomerace. *Archeologické rozhledy* 58, 758-771.
- Zapletalová D. 2009. *Starobrněnskie pravobřeží Svratky v raném středověku*. (W:) P. Dresler, Z. Měřínský (red.), *Archeologie doby hradištní v České a Slovenské republice. Sborník příspěvků přednesných na pracovním setkání Archeologie doby hradištní ve dnech 24.-26.4.2006. Archeologia mediaevalis Moravica et Silesiana, Supplementum* 2. Brno, 192-210.

Adres Autorki:

Dr Aleksandra Pankiewicz
Instytut Archeologii
Uniwersytetu Wrocławskiego
ul. Szewska 48
50-139 Wrocław